

DZSEINTRIVILÁG A 19. SZÁZADI SÁROS VÁRMEGYÉBEN. A HAZSLINSZKY CSALÁD TÖRTÉNETE

(Második rész.)

Koudela Pál

Összefoglaló:

Az itt olvasható tanulmány első részében a sajátos magyar dzsentrifogalmat, a társadalmi csoport kialakulását és egyedi jellegét, valamint társadalomban betöltött szerepét és annak irodalmi ábrázolását mutatuk be. Mindehhez a Hazslinszky család legmeghatározóbb és legismeretesebb tagjának, Frigyesnek, az újonnan kialakult dzsentrifogalom első nemzedékének képviselője életéről írtunk. Az itt következőkben testvére, fiai és unokái életét elemezzük a 20. század első felének egyre vitatottabb társadalmi fejlődésének szemszögéből. A nemesi réteghez való tartozás vágyának markáns jelei a második generációban jelentek meg: a házasságok erős kapcsolatot mutatnak, miközben az eredeti polgári értékek változatlanul jellemzik a családtagok mindennapjait. Ebben az időszakban egy új, a közigazgatáshoz kötődő réteg alakult ki, amely történelmi képződményként meglehetősen integrált képet mutat, de a foglalkoztatási csoportok és társadalmi pozíciók mögött, a személyes sorsokba mélyedve, nagyon változó értékrendeket találtunk. Az itt bemutatott életrajzok alternatívát adnak egy, a magyar történetírásban évtizedeken át domináns dzsentrifogalomképhez.

Kulcsszavak: polgárosodás, Eperjes, társadalomtörténet, magyar történelem

Abstract:

In the first part of this study, we presented the specific Hungarian gentry concept, the formation of the social group and its unique character, as well as its role in society and its literary representation. We wrote about the life of Frigyes, the most decisive and well-known member of the Hazslinszky family, a representative of the first generation of the newly formed gentry society. In what follows, we analyse the lives of his brother, sons and grandsons from the perspective of the increasingly controversial social development of the first half of the 20th century. Marked signs of the desire to belong to the nobility appeared in the second generation: marriages show a strong connection, while the original bourgeois values still characterized the everyday life of the family members. In this period, a new layer connected to the public administration was formed, which

as a historical formation shows a fairly integrated image, but behind the employment groups and social positions, delving into personal destinies, we found highly changing values. The destinies presented here provide an alternative to the image of the gentry that dominated Hungarian historiography for decades.

Keywords: embourgeoisement; gentry; Eperjes; social history; hungarian history

Bevezetés

Az olyan kérdések megvitatása, mint a különböző csoportok szerepe a 19. századi magyar társadalmi haladásban, de bármely más történelmi körülmények között is, leginkább összetettségük miatt problematikus. A legmegfelelőbb és legerjedtebb álláspont az adott helyzet strukturális kérdésként való kezelése: a csoport befolyásának bemutatásához a nemesi származású tisztviselők arányának egy adott időszakon belüli mérése tűnik a legkönnyebbnek¹. Jóval nehezebb feladat megkülönböztetni a társadalmi pozíciókat, és meghatározni hatásukat a szoros és kevésbé szoros társadalmi kapcsolatokban. Még nehezebb közel kerülni a társadalmi hálózatokhoz – a társadalom szerves szövetéhez –, és látni, hogyan működik (vagy nem működik) az értékközvetítés. A legnehezebb leírni azokat az értékeket, amelyeket befolyásolóknak tartunk. Ez utóbbi ezért is bonyolultabb, mert szinte lehetetlen megkülönböztetni az adott pillanatban domináns személyiségeket azoktól, akik nyomot sem hagytak maguk után. A cél érdekében életpályákat állítunk egymás mellé, a társadalmi értékek egyfajta szövetét hozzuk életre ezekből az életekből. A Hazslinszky egy elszegényedett nemesi család volt, akik a Rákóczi-szabadságharc idején veszítették el birtokaikat, és a száműzetésből hazatérve eredeti otthonukban, Sáros megyében éltek a 19. században. A család talán leghíresebb fia Hazslinszky Frigyes, a magyar mikológia alapító személyisége, az Eperjesi Evangélikus Kollégium egyik legnépszerűbb tanára volt. Életét és a tudományban betöltött szerepét részletesen ismerteti a tanulmány első része. De volt egy aligha ismert fivére is.

Az ismeretlen testvér: Hazslinszky Tamás

Vessünk tehát futó pillantást Hazslinszky Frigyes testvérének, Tamásnak a családjára is. Hazslinszky Tamás tizennégy évvel volt fiatalabb bá-

¹ Hajdú Tibor (1996): Nemesi tisztikarból polgári tisztikar. *Történelmi Szemle*, 38. évf. 4. sz. 343–351.

tyjánál, és szintén tanár lett valamivel később az eperjesi kollégiumban, mégpedig történelem–latin szakos. Ugyancsak német iparos lányát vette el, akárcsak a bátyja, mégpedig annak a David Jermynek az unokáját, akinek sógornője is az unokája volt. Apja, Carl Jermy tehát a testvére Jermy Zsuzsannának, nekik már a dédapjuk is aranyművesként dolgozott Késmárkon: Michael Jermy (sz. 1698). Tamás nem lett ugyan olyan híres tudós, mint a bátyja, de értékrendje minden tekintetben hozzá hasonlít. Szerény, egyszerű életvezetésű, szorgalmas, a tudást nagyra értékelő embernek ismerjük, úgy is hívták, hogy a kis Hazslinszky, amit ugyan kisebb természetnek köszönhetett, de ez azért jól megvilágítja kapcsolatuk erősségét is.

Hazslinszky Tamás 1832. június 4-én, Késmárkon látta meg a napvilágot. Elemi iskolába, mint már utaltunk rá, sosem járt, nem volt rá szüksége, mert otthon a bátyja, Frigyes tanította. Még élete legutolsó napjaiban is igen elevenen emlékezett arra, hogy bátyja egykor egy arany kakassal díszített ábécéskönyvet hozott a Schweiger könyvkereskedésből, és őt az egyik karjára, nővérét, Linkát pedig a másik karjára véve, tanította őket az olvasásra. Hasonló módon tanította a magyar nyelv elemeire is J. H. Campe magyarrá fordított *Ifabbik Robinson* című művéből, majd megszerettette vele az olvasást egy érdekes német könyv segítségével, amelynek versikéit holtáig az emlékezetében tartotta. Később, a gimnázium első évében már természetesen a *Colloquia latina* című könyvből kellett tanulnia, s bár első vizsgáján még a keze is remegett, másodéves korára már osztályelső lett. A következő osztályt annak tanára a római köztársaság mintájára rendezte be, s ebben mindjárt az év elején konzul lett. Ezt a helyét minden támadás ellenére meg is tartotta mindkét éven át. Minden órán minden felelőnek jogában állt egy más, feljebb ülő tanulót kiszólítani, akinek így szintén felelnie kellett; ezt decertálásnak hívták, s ha a felelő által kihívott rosszabbul felelt, akkor a kúriák, azaz az egyes padok szavazása folytán a két felelő helyet cserélt egymással. Hazslinszky Tamás a retorika éveiben is eminens maradt, így mindkét évben 60–60 forint ösztöndíjat kapott, ami nem volt kis összeg, hiszen bátyja Eperjesen mindössze kétszer ennyiert tanított.

Frigyes, aki ekkor már néhány éve a Kollégiumban tanított, Eperjesre hozta öccsét, aki itt fejezte be tanulmányait bátyja, Vandrák és Herfurth vezetése alatt mint ösztöndíjas, kitűnő tanuló. Ez időben a szerencsésének köszönhetően az előkelő Ganczaugh család nevelője lett, s itt nyílt először igazán alkalmá arra, amit Késmárkon még nem tehetett meg, hogy a magyar nyelvet tökéletesen elsajátítsa. Teológiát végzett, de az ekkor már hírneves Csupka Andrástól jogot is hallgatott.

Miután sikeresen befejezte a tanulmányait, Árva megyébe ment nővérét meglátogatni. Itt Szontágh Dániel törvényszéki ülnök felkérte, hogy Alsó-Kubinban alapítson magániskolát. A felkérés ugyan nagy megtisz-

teltetést jelentett, de tudnunk kell, hogy egy törvényszéki ülnök sosem kért volna semmit egy frissen végzett diáktól, vagy akár még egy tanártól sem, valójában csak utasította az illetőt. Így történt Hazslinszky Tamással is, aki meg is alapította magánintézetét, amely nagyon sikeres lett: a diákjai elsősorban a környékbeli urak fiai közül kerültek ki, így például a Zmeskall és a Szontágh családok gyermekei. Ez utóbbi Weimarból származott, ahol szász lovagi rangjuk volt.² Növendékeivel a szülők és a megyei hatóság tisztviselőinek a jelenlétében félévenként vizsgát tett. Három éve működött már az iskola, amikor 1854. október másodikán Eperjesre hívták a matematika segédtanárának, és ő nem utasította vissza a kinevezést, különösen, mivel ebben tanítványainak a szülei is támogatták őt.

Már fiatalkorában szeretett tanulni, így nemcsak későbbi tantárgyát, a latint és a latin klasszikusokat tanulmányozta nagy előszeretettel, hanem megtanult franciául és angolul is. Bátyja hatását természetesen nehezen lehetne vitatni; ő szerettette meg vele a növénytant, az ásványtant és az állattant. Már mint gyermeket gyakran vitte őt a Kárpátokba, és ha már nem bírt járni, a hátára vette, így folytatta vele a természet tanulmányozását. Később még egy növénygyűjteményt is ajándékozott az öccsének.

A Kollégiumban az első évben mint ideiglenes tanár működött, de a második évben már rendes tanárrá nevezték ki, sőt az első osztály (később a második, majd a harmadik osztály) főnöke is lett. Mindezek után már nem sok változásról lehet a pályáján beszámolni: 1887 májusában, amikor az iskola megkapta az államsegélyt, az ábrázoló mértan tanára is lett. Eseménytelen élete ellenére igyekvő ember volt, csak éppen nagyon beteges. Emiatt sokat mulasztott, s 1895. május nyolcadikától az igazgatóság állandó betegszabadságra küldte, december 22-én azonban meghalt. Csendes életet élt, nagy eredményeket nem mutatott fel: a lassú építés hívének vallotta magát. Ahogy Hörk József, a Kollégium későbbi igazgatója írta róla, „ő az emberi életet okosabb feléről igyekezett becsessé tenni”.³ A külsőre igénytelen, beteges ember szelíd lényét azonban mindenki szerette, sosem tett ellene senki semmilyen panaszt, emlékezik vissza rá az iskola igazgatója. Sokan tanulták tőle az egzakt tudományok elemeit, a gyakorlati élet alapjait, mégis talán többet köszönhetek példamutató személyiségének, amelynek a kiegyensúlyozott családi háttér szolgált alapul, továbbá az, hogy a szakmájában otthonosan mozgott, és hogy „hagyta a nagyravágyókat menni az ő útjukon”.

A Hazslinszky család és így Frigyes is a 19. század elején már egy-

² Szontágh Dániel (1864): *Iglói és zabari Szontagh nemzetség származási története és oklevelei*. Emich Ny. Budapest. 6.

³ Hörk József (1896): Hazslinszky Tamás emlékezete. In: Hörk József *A Tiszai á. h. ev. egyházkerületi Collegium Értesítője az 1895–96. iskolai évről*. Kósch Árpád Könyvnyomtató Intézete, Eperjes. 17–19.

szerűen elvesztette nemesi identitását, és beolvadt a – Késmárk esetében történetesen német – polgárságba. Mindenekelőtt tehát arra kell rávilágítanunk, hogy a család nemesi származása hol és miként befolyásolta életüket ebben az időben. Másképpen megközelítve: hogy a következő generáció mennyiben éleszti fel a nemesi származás tudatát, és annak lesz-e jelentősége, s ha igen, mekkora?

A második és a harmadik generáció: Frigyes utódai

Hazslinszky Frigyesnek nyolc gyermeke született: Gusztáv 1855-ben, ő énektanár és zeneszerző lett. A Zeneakadémián Ábrányi és Mikolits tanítványa volt, majd a Nemzeti Zenede tanárának nevezték ki.

Nemesi származású feleséget választott: Csacszó Imre kúriai bíró és barlái Barlay Karolina Emília nevű lányát. Boldog és kiegyensúlyozott házasságban éltek, mindketten a munkának és családjuknak – állítják a korabeli megemlékezők, feleségét azonban korán elvesztette.⁴ Később újra megházasodott: 1910-ben elvette sógornője húgát, a szintén nemesi származású Tahy Júliát.

Hazslinszky Gyula 1847-ben született,⁵ első felesége báró Stachelhausen Mária, a második pedig ilosvai Bornemissza Sarolta volt. Az ő halála után 1900-ban elvette harmadik nejét, a szintén dzsentrí származású tarkeői és tahvári Tahy Cornéliát, az eperjesi Tahy Jenő és a komlóskeresztesi Fejérváry Cornélia lányát. A pozsonyi gimnázium után Magyaróváron, majd Németországban folytatott gazdasági tudományokat három évig, kitűnő eredménnyel végzett, utána Thaisz Gyulánál gyakor-nokoskodott. 1872 és 1886 között Iglón tanított, utána a Kassai Gazdasági Akadémiára került, ahol egészen 1901-ben történt nyugdíjaztatásáig maradt. A Felvidék mezőgazdaságának modernizációjában, így a lentermesztés területén ért el kimagasló eredményeket.⁶

Hazslinszky Hugó, aki 1857-ben született, rendőrorvos és főtanácsos lett. Ő szintén hasonló családba nősült; ivádi Ivády Béla földbirtokos és Csiti Jozefa lányát vette el feleségül, majd annak korai halála után csokalyi Fényes Karolát, aki Fényes Szabolcs testvére volt. Hazslinszky Hugó⁷ 1881-ben szerezte diplomáját, és egy külföldi tanulmányút után 1891-ben Budapesten ingyenes nőgyógyászati rendelőintézetet nyitott, amely azonban nem sokáig állt fenn. Ezután 35 évig a rendőrség szolgálatában maradt, s 1929-ben egészségügyi főtanácsos lett. Igen szép herbáriumot

⁴ Szinnyei József (1890): *Magyar írók élete és munkái*, IV. köt. és hivatkozásai.

⁵ Bm nem. ig. 111659/1904.

⁶ Mihóková, Mária (1981): *Stredné školstvo v Košiciach v rokoch 1848–1918*. Štátna vedecká knižnica, Košice, 345.

⁷ Bm nem. ig. 61360/1938.

hagyott hátra, híven a családi tradícióhoz, amelyet a budapesti Gyakorló Gimnázium kapott meg.

Hazslinszky Marcell testvérük 1850-ben látta meg a napvilágot, és már mint királyi járásbíró⁸ vette feleségül Horváthy Albert szepesváraljai földbirtokos lányát.

Hazslinszky Géza Sándor⁹ (született: 1861) a Magyar Királyi Cúria tanácsjegyzője volt, és jakobi Lányi Bertalannak, a Fejérváry-kormány miniszterének és vitalisfalvi és stószházi Vitalis Gizellának a lányát vette nőül. Ő azok közé a leszármazottak közé tartozott, akik nem tanárok vagy értelmiségiek lettek, hanem az úri középosztály részévé váltak, ám megőrizték családjuk értékrendjét, a gondos építés és a munka szeretetének a szellemét. Nem tartotta dehonesztálónak a fizikai munkát sem: annak a családi szekrénynek, amely apja emlékére készült az ő mellszobrával együtt, s ami ma a Természettudományi Múzeumban található, saját kezűleg készítette az intarziás berakását. Érdemes megemlíteni, hogy bár politikai szerepvállalása miatt a darabont-kormányt sokszor negatívan ítélik meg,¹⁰ nemcsak azon rövid idő alatti ténykedése, hanem tagjainak megítélése szempontjából ez utóbbi állítás mégsem állja meg teljesen a helyét. Lányi Bertalan, Hazslinszky Géza apósa például, aki igazságügy miniszter volt ekkor, egyáltalán nem nevezhető másod- vagy harmadvonalbeli politikusnak, és még kevésbé ilyen szakembernek. Nemcsak jogtudományi működése ad erre okot, hanem irodalmi vagy zeneszerzői tevékenysége is, hiszen a számtalan tanulmány és könyv megírása és fontos törvények előkészítése mellett olyasmire is maradt ideje, mint a *Felvidéki Lloyd* társszerkesztése 1872-től, vagy az 1877-ben első magyar lapként megjelenő lipótszentmiklósi *Tátravidéki Híradó* megalapítása és szerkesztése. Mindezek mellett a hibbei evangélikus egyház világi felügyeletét és a magyarországi evangélikus egyház törvényszékének bírói tisztségét is ellátta.¹¹ Az Evangélikus Egyház világi felügyelői tisztségét is ellátta Lemesben (Lemešany), 1903-ban, akárcsak az egyházkerületben, valamint Sopron és Bonyhád gimnáziumaiban¹² – mindez jellegzetes tevékenység volt a tanult evangélikusok körében.

Hazslinszky Frigyesnek három lánya született: Georgina, Anna és

⁸ MOL Magyar Országos Levéltár, 1906.01.04.-3. Hazslinszky Marcell beszercebéányai kir. járásbírónak a táblabírói cím- és jelleg adományozása.

⁹ Bm nem ig. 64271/1904.

¹⁰ Hanák Péter (1988): A Fejérvári-kormány kinevezése és fogadtatása. In: Pach Zsigmond Pál – Hanák Péter – Mucsi Ferenc (szerk.): *Magyarország története tíz kötetben.* 7/1. 1890–1918. Akadémiai Kiadó, Budapest. 568–572.

¹¹ Szinyei József (1900): *Magyar írók élete és munkái.* VI. I. köt. Hornyánszky, Budapest. <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm>

¹² Poszvék Sándor (szerk.): (1903): *A Magyarországi Ág. Hitv. Evang. Keresztény Egyház Névtára az 1903. évben.* Sopron, Romwalter. 239.; Hegedűs János (szerk.) (1913): *Az ág. hitv. ev. egyház Egyetemes Névtára 1913.* Budapest. 133. 166.

Irén. Legkisebb lánya, Hazslinszky Irén (született: 1866) Krull Emil honvédszázadoshoz ment feleségül.¹³ Krull Emil ugyan nem volt nemesi származású, de 1905. augusztus 9-én Hazslinszky Gyula adoptálta, s így átruházta a nemességét¹⁴ sógorára, aki ezután felvette a Hazslinszky-Krull Emil nevet. Hazslinszky-Krull Emil és Hazslinszky Irén fia, Géza Budapesten született 1900. február 23-án. A reáliskola után a Ludovika Akadémián tanult 1918-tól 1920-ig, majd lovagló és hajtó tanárképző iskolát végzett Örkénytáborban 1926 és 1928 között, ezután pedig törzstiszti tanfolyamot 1941-ben. 1920-ban hadnagyként kezdte a katonai pályát, s fokozatosan a testőr alezredességig vitte (1942. november elsején nevezték ki). Pályáját a budapesti első honvéd huszárezrednél kezdte, majd az örkénytábori lovaglóiskola tanáraként folytatta.

Az Osztrák–Magyar Monarchia lovasoktatási intézményei a birodalom felbomlásakor osztrák területen maradtak. Az így keletkezett űr betöltésére jött létre Budapesten, majd Örkénytáborban a lovasiskola. Tanulmányútra több fiatal szakembert is kiküldtek Nyugat-Európába, elsősorban Olaszországba, Németországba, Franciaországba és természetesen Ausztriába, akik az akkori legszínvonalasabb díjlovagló, ugróképző iskolákba kerültek.¹⁵ A Spanyol Lovasiskolát 1933. szeptember elsején hozták létre az örkénytábori Lovagló- és Hajtótanárképző Iskola keretében. Az előbbinek lett parancsnokhelyettese Hazslinszky-Krull Géza.

Rendkívül eredményes galopp-, ugró és díjlovas volt, aki számos élvonalbeli magyar lovastisztet nevelt. 1930-ban egy évre a bécsi spanyol lovasiskolához vezényelték, majd ismét Budapestre került, s végül a tanári pályáját folytatta. 1940-ben nevezték ki a Spanyol Lovasiskola vezetőjének, majd a 2. önálló huszárezred parancsnokának, s 1943-ban a lovastestőrség parancsnokának. Miután megszűnt a testőrség, 1944-ben Bábólnára került a méneskari lovaglóiskola tanáraként, majd a frontra vezényelték. 1945 és 1948 között szovjet hadifogságban volt.

Mindezen előzmények után természetesen a Rákosi-éra alatt B-listára került: származása és korábbi tevékenysége miatt kitelepítették, ahogy mindenkit, akik „csak rendfokozatukat veszítették” hozzá hasonló módon 1951 után.¹⁶ Azonban hamar visszakerült, s először éjjeliőrként dolgozott, majd 1953 és 1959 között, ahogyan általában a sorstársai, ő is a mezőgazdaságban talált magának munkát. Ugyanakkor rendhagyó módon kifejezetten befolyásos beosztást kapott, legalábbis az ő helyzetéhez képest: a Mezőhegyesi Állami Gazdaság ménésének lett a sportszakfel-

¹³ Kempelen Béla (1910): *Magyar Nemesi Almanach*. Budapest.

¹⁴ Oklevél kelt: Bécs, 1912. október 15. Liber Reg. LXXII. 818.

¹⁵ Magyar Imre – Györfly-Villám András (1988): *Iskolalovaglás*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest. 144.

¹⁶ Szakály Sándor (2002): *Honvédség és tisztikar 1919–1945*. Ister, Budapest.

ügyelője, ami korábbi tisztségeivel egybevetve ugyan alacsonyabb státust jelentett, de akkor is meglepő volt. Mindezek után nem is csodálkozhatunk azon, hogy 1959. március hetedikén a holland királyi udvar közvetlen kérésére megengedték a kivándorlását Hollandiába, ahol a holland országos lovasszövetség tanára és felügyelője s egyben a királyi udvar lovaglótanára lett.¹⁷ Valójában nem történt más, mint hogy korábbi sors társaihoz hasonlóan ő is Nyugatra távozott, de a többiekkel ellentétben nem 1945 és 1947 között, hanem jóval később. Életében számos kitüntetést kapott, így a Magyar Érdemrend lovagkeresztje és Kormányzói dícsérő elismerés mellett Nemzetvédelmi Keresztet, majd a Svéd Kardrend 1. osztályú lovagkeresztjét és a Holland becsületrendet is kiérdemelte.¹⁸

A bécsi spanyol lovasiskolai végzettsége alapján került a testőrségi spanyol lovasiskola megüresedett vezetői beosztásába. Ő mentette ki Budapestről Bethlen Istvánt 1944. március 19-én, a német páncélos egységeket kijátszva, s a miniszterelnököt első búvóhelyére juttatta. Október 16-ára virradó éjszaka lefegyverezte a nyilasokhoz átállt járőrparancsnokát, és az árulásról jelentést is tett. Hollandiában eredményei elismerésül vándordíjat is elneveztek róla, s akkor már kiterjedt szakirodalmi munkásságot is folytatott. Országos felügyelői állásából 1971-ben nyugdíjazták, de udvari lovaglótanári állását 1981-ben bekövetkezett haláláig megtartotta – ő tanította lovagolni Beatrix királynőt. Angolul, franciául, oroszul és olaszul is beszélt.¹⁹ Jellemének alakulásában szerepet játszott a szakmája, mégis, a Horthy-kor katonaságáról alkotott képünktől eltérően humánus alkat volt.²⁰

Hazslinszky-Krull Géza pályája sok tekintetben tipikusnak mondható. Egyrészt, amint az apja is, mert német származása ellenére dzsentrilányt vett feleségül, sőt adoptálás útján maga is azzá vált, mondhatnánk, hogy a dualizmus korára oly jellemző dzsentrimitakövetéstől ő sem igen ütött el. Szintén jellegzetes mind az apánál, mind a fiúnál, hogy ha egyszer már a nemességhez tartoztak, s ezt sem a kortársaik, sem a későbbi nemzedékek nem vonták kétségbe,²¹ a lovasságnál szolgáltak. A dualizmus alatt a nemesi származású magyar tisztek jelentős hányada került ide, amire az előkelő tisztek kiválóan alkalmasnak bizonyultak, hiszen ennek a hadviselésben betöltött szerepe másodrangú volt már ek-

¹⁷ Maiburg, Jan S. (2007): *The Forgotten Spanish Riding School: The Story of the Royal Hungarian Spanish Riding School of Budapest and its Last Commander, Lieutenant Colonel Vitéz Géza Hazslinszky-Krull von Hazslin. Haute École*, 15. évf. 4. sz. 2–5.

¹⁸ 1st class Royal Order of the Sword Swedish Kungliga Svärdsorden and the Knight Grand Cross of the Order Orange-Nassau.

¹⁹ Ernst József et al. (2001): *Gondolatok a lovaglásról. Örökényi lovaglótanárok írásai. Mezőgazdasági Szaktudás Kiadó, Budapest. 11–32.*

²⁰ *Reiter Zeitung*, 1980. 2. sz.

²¹ Lásd például Bangha Ernő (1990): *A magyar királyi testőrség 1920–1944.* Európa, Budapest. 281.

kor, és inkább csak a reprezentációt, a rendfenntartást szolgálta.²² Bár a testőrségnél nem tettek különbséget lovas, gyalogos vagy tüzér tisztek között, a társadalmi érintkezésben nyilván megvolt a maga jelentősége ennek a presztízsbeli különbség okán. Az életpálya tipikus abban a tekintetben is, hogy a katonai felső vezetésnek, amelyhez a testőrség parancsnokai is tartoztak, több mint a fele az elcsatolt országrészekből származott, így 17 százaléka a Felvidékről jött.²³ Szintén a többséghez hasonlít a téren is, hogy az apja katonatisztként szolgált, hiszen a sokféle származású katonatisztek közül a legtöbben mégiscsak ilyen családokból kerültek erre a pályára. Jellemző volt a család nagysága is, két testvére született, és keresete is átlagosnak számított a tisztikaron belül, s amennyiben az elithez kívánt tartozni, amit társadalmi kapcsolatai meg is alapoztak, ez a jövedelem nagyon kevésnek bizonyult: alezredesként havi 865 pengőt tett ki, amelyet csak a lakás és a családi pótlék emelt meg valamelyest. Ha viszont az úri középosztály, azaz a tisztviselők átlagos keresetéhez viszonyítjuk, meglehetősen magas ez a tiszti fizetés, hiszen egy államtitkár fizetésével állt egy szinten.

A Magyar királyi testőrséget egyébként 1920-ban hozta létre Horthy Miklós a darabont testőrség jogutódaként. Ennek a katonai testületnek az összetétele és jellemzői nagyon sajátosak, részben már azért is, mert honvédelmi funkciói nemigen voltak. Reprezentatív jellegével és azzal, hogy magukat leginkább Mária Terézia testőrsége örökösének tartották, a két világháború közötti társadalomban, még akkor is, ha az sok más tekintetben is archaikusnak számított, ősközületként hatottak. A testőrség szintén eltért a katonaság egészétől azt illetően, hogy harminckilenc tisztje közül harminckettő nemesi származású volt, tekintettel arra, hogy a katonai vezetés egésze ilyen nagy arányt 1848 után sohasem tudott felmutatni, s a Ludovika növendékei között a Monarchia alatt is a kispolgári származásúak domináltak inkább. E társadalmi szerepnek megfelelően a testőrség tisztjei nagy értékű bútorokkal és festményekkel, perzsaszőnyegekkel berendezett négy-öt szobás lakásban laktak. Társadalmi életüket a koktélpártik, a feketekávézás, egyszóval a „kúria-kvaterka” világa jellemezte, mégis, e felszín alatt más is rejtőzött. Már a kiválasztásuknál léteztek műveltségi szempontok is, így például a nyelvtudás az anyagiak mellett. Lakásuk berendezésében hangsúlyos szerepet kaptak a könyvek és a könnyű szerzők, mint Pekár Gyula, aki mellett a klasszikusokat, a történelmi műveket és természetesen a kor divatos szer-

²² Hajdú Tibor (1991): *Tisztikar és középosztály a dualizmus korában*. (Előadások a Történettudományi Intézetben, 15.) MTA Történettudományi Intézet, Budapest. 8.

²³ Szakály Sándor (1989): A magyar katonai felső vezetés társadalmi és anyagi helyzete 1919–1945. In: Hajdú Tibor (szerk.): *„A magyar katonatiszt” 1848–1945*. (Társadalmi és művelődéstörténeti tanulmányok 5.) MTA Történettudományi Intézet, Budapest. 85–110., 89.

zőit, például Márai Sándort vagy Herczeg Ferencet is megtalálhatjuk. E vonások ellenére felfedezhetünk egy jellegzetesen polgári szokást is a hétköznapi életükben: sokuk játszott valamilyen hangszeren, és gyakran rendeztek házi muzsikálásokat is, amelyeken klasszikus szerzők műveit játszották. Hazslinszky-Krull Géza idekerülését természetesen nemcsak azzal érdemelte ki, hogy országos hírű és tudású lovas hírében állt, hanem azzal is, hogy társasági kapcsolatainál fogva országosan ismert személynek számított: mindenki ismerte, és ő is mindenkit ismert. A kortársainak véleménye szerint korrektségéhez nem férhetett kétség, s ez volt számára a legjobb ajánlólevél.²⁴ Általánosságban elmondhatjuk, hogy ellentmondásos arculatot mutatott ez a réteg a viselkedéskultúra tekintetében: inkább jellemezte a csendesség, a szerénység, mintsem a hivalkodó magatartás vagy a poszos katonai fegyelem.

Hazslinszky-Krull Géza gondolkodásában és magatartásában jellegzetes képviselője ennek a régi világnak. Kapcsolattartásában, társadalmi érintkezések terén jellegzetes k. u. k. huszártiszt volt. Eszményét a becsületesség, a lovagiasság fémjelezte, a társaság jelentette számára az életető közeget (kitűnő táncos hírében állt); hagyománytisztelete, az etikett ismerete s annak nemcsak magától, hanem másoktól való megkövetelése is jellemezte éleltszemléletét. Mégsem lehet őt teljesen azonosítani azzal a retrográdnak tekinthető réteggel, amelybe a katonatisztek nagy része tartozott, mert önzetlen, segítőkész és hűséges ember volt. Nemcsak lojalitásának, hanem humánus szemléletének is bizonyítéka, hogy 1944-ben, amikor Békássy és Földes testőrszázadosok élete veszélybe került Skorzeny bosszúja által, habár csak tolmácsként működött közre az ügyben, sikerült elérnie, hogy mindketten megmeneküljenek. Skorzeny kérésére, Lázár utasítása alapján ugyanis tolmácsként dolgozott a várat megszállva tartó németeknél. Mikor Horthy parancsára a németekre tüzeltek, amelynek többen is áldozatává lettek, Skorzeny a kirendelt testőröket tartóztatta, majd közülük az említett kettőt kiemelte és rögtön becsukatta. Hazslinszky, aki jó viszonyt ápolt a német parancsnok segédtisztjével a gyakori érintkezések miatt, jelezte, hogy milyen sors vár társaikra, és az említett segédtisztnél elérte, hogy az este folyamán, amikor parancsnoka már kellően illuminált állapotba került, rábírja, hogy a magyar tiszteknek megbocsásson, és elengedje őket.²⁵

Hasonlóképpen fel kell figyelni arra az ellentmondásra, hogy bár fiatalon nem adta explicit módon bizonyítékát műveltségének, talán csak a nyelvtudását tekintve, idősebb korában nem tudott kibújni a család polgári örökségéből, és szakmáját tudományos formában művelte. Huszártisztból végül tanár és tudós lett. Már a Spanyol Lovasiskola tanáraként

²⁴ Bangha Ernő (1990): *A magyar királyi testőrség 1920–1944*. Európa, Budapest.

²⁵ Uo.

is inkább rávezető, halk szavú stílusban oktatta az idomárokat, és képezte ki a lovakat. Végtelen türelem jellemezte munkáját, ami ritkaságnak számított a katonaságban, még a tanárok között is. Parancsnoka s egyben tanártársa, Hanthy László sokkal dinamikusabb s egyben türelmetlenebb személyiség volt, határozott, robbanékony és erélyes, mint általában a kiképzőtisztek. Ebben az iskolában, amely mind formai jegyeit, mind tartalmát tekintve sem jelentett egyebet, mint a Monarchia dzsentri világának a továbbélését, az 1940-ben az intézmény vezetőjévé lett Hazslinszky unoka ellentmondásos szerepet töltött be, mivel ellentmondásos volt maga a személyiség is. Olyan iskolát vezetett, amelyben a bemutatókhoz a huszárok Mária Terézia korabeli Hadik-huszár egyenruhát húztak, állógallérral, aransújtásokkal, sötétkék dolmányukat fehér-sárga kartoszszíjjal és övvel keretezve. Sötétkék, testre simuló nadrágjukat sárga vitézkötés szegte, s mindehhez fekete, alacsony kérgű, oldalvarrott, sárga paszományos csizma járult, sarkantyúval. Mindez egyfelől a maga élet-szerűtlenségével egy elmaradott és atavisztikus világot szimbolizált; az iskola vezetője, az etikett tökéletes ismerője, a társaságok állandó, megbecsült tagja egyfelől ennek a kövületként tovább élő dzsentrivilágnak volt a reprezentánsa; másfelől azonban több jel is arra mutatott, hogy nem illik hézagmentesen ebbe a képbe.

Ez az ellentét, részben a család korábbi nemzedékei és imént bemutatott tagja között, részben a magánszemély sorsán és jellemén belül azért oly fontos, mert nemcsak róla mondhatjuk el mindezt. Hiszen nemcsak Hazslinszky Irén fia szolgált katonatisztként, hanem Hazslinszky Marcell László fia alezredesként, lányának, Mártának az első férje, Solti Ernő pedig honvéd századosként. Hasonlóképpen, Hazslinszky Géza Zoltán fia lovas testőr őrnagy lett, és a szóban forgó Hazslinszky-Krull Géza testvére, Ilona is katonatiszthez ment férjhez: Detlev von Arentschildt méneskari alezredeshez. Ráadásul mindnyájan a katonaságnak ahhoz a részéhez tartoztak, amely funkcióit veszítve kihalóban volt, s amelyben mindvégig a legnagyobbnak mutatkozott a nemesség aránya.

Ezek az emberek ekkoriban nagyrészt csupán a kapcsolataikból éltek, a társadalmi helyzetüket is egyfajta látszatvilág fenntartásával igyekeztek megerősíteni, például a lakáskultúrában, az autótartásban vagy a privát lótartásban megnyilvánuló úrisággal. Az említett másik unoka, Hazslinszky Zoltán is ellentmondásos személyiség. Karrierje átlagosnak mondható: a Ludovika után lovagló és hajtó tanárképző iskolát végzett, majd unokatestvére után ő is Örkénytáborba került, ahol rokona nyomdokaiba lépve 1944-től az iskola parancsnoka lett. Számtalan kitüntetéssel mellett szintén szerény, kedves, figyelmes, a legnagyobb mértékű jóindulat jellemezte. Személyében olyan polgári értékeket képviselt, amelyek ugyan illeszkedtek szakmai környezetéhez, mégis elütöttek tőle. Ugyanez mondható el Hazslinszky-Krull Géza sógoráról, Detlev von

Arentschildtről, aki a Bábolnai Ménes parancsnoka, a Johannita lovagrend tiszteletbeli tagja volt, s akinek a fia mégis üzleti pályára lépett, később ugyanis a Swiss Cantonbank vezérigazgatója lett.²⁶

A család másik ága: Tamás és utódai

Nagyatyjuk életét úgy ismertük meg, mint aki a polgárosodás útján haladt előre, mégis megőrzött valamit a család nemesi múltjából. Mind az öt fia nemesi családba nősült, ami semmiképp sem lehet véletlen. Ahhoz hogy tágabb képet kapjunk a családról, vegyük szemügyre Hazslinszky Tamás leszármazottainak sorsát is. Négy gyermeke született: Hazslinszky Rezső (született: 1870), történész, újságíró, muzeológus és múzeumigazgató; Eperjesen járt gimnáziumba, majd történelem és levéltáros szakon végzett Budapesten. 1894-ben avatták a filozófiai tudományok doktorává. Végül az eperjesi kollégium tanára lett 1890-ben, majd 1892-től Békéscsabán, 1895-től Besztercebányán, utána pedig Rimaszombatban tanított. Végül 1898-tól a rozsnói evangélikus gimnáziumban oktatott történelmet, latint, magyar nyelvet és irodalmat, történelmet, földrajzot, görög, francia és angol nyelvet. Az 1894/94-ös tanévben tehát három Hazslinszky tanított egyszerre az Eperjesi Kollégium Főgimnáziumában: Frigyes, Tamás és annak fia, Rezső. Rezső 1895-től egyben a Rozsnyó Városi Múzeum igazgatói teendőit is ellátta. Beutazta Dalmáciát, Görögországot, Német-, Svéd-, Olaszországot, valamint Norvégiát, Kis-Ázsiát, járt Londonban, Párizsban és Svájcban is.²⁷ Hazslinszky Rezső tudományos munkássága főként a régi magyar történelem kutatására irányult, eredményeit nemcsak a helyi lapokban közölte időnként Ahasverus álnéven, hanem olyan országos lapokban is publikált, mint a *Magyar újság*, *Magyar Szó*. Több értékes tudományos könyvet is írt, mint például *A királyi szék betöltése a XVI. században*,²⁸ *A Jagellók korának kútforrásai*, amely 1895-ben jelent meg Besztercebányán, vagy *A Rozsnyói ág. hitv. ev. egyház története*, és különböző útikönyveket, amelyek diákjaival tett utazásait örökítették meg; de írt latin nyelvkönyvet és a szociális kérdésekkel foglalkozó több munkát is.

1897. április 21-én alakult meg a Besztercebányai Régészeti és Tör-

²⁶ *Magyar Hírlap*, 1889. augusztus 26., Ganz üzlet brit szemmel. Az Arentschildt család egyébként eredetileg Hannoverből származott, s 1866-ban került a Monarchia területére. Mikor az osztrák–porosz háborúban Ausztria szövetségese, Hannover kapitulált, majd azt Poroszország a prágai békét követően annektálta, a katonai vezetés nagy része menekülni kényszerült, s így kerültek ők Ausztriába.

²⁷ Szinnyei József (1890): *Magyar írók élete és munkái*. IV. köt.; Gulyás Pál (1939): *Magyar írók élete és munkái*. Budapest.

²⁸ Hazslinszky Rezső (1893): *A királyi szék betöltése a XVI. században*. Békéscsaba.

téneti Társulat, amelynek egyik alapító tagja volt, s aminek a miniszteri megerősítését is ő harcolta ki. A társulat már az indulásakor is több mint száz tagot számlált, és a múzeum által Budapestre felküldött tárgyak a kiállításon „kiállítási nagy címet” kaptak. Három helyiségben rendezkedtek be; tekintélyes könyvtárt rendeztek be történeti, régészeti és természettudományi művekkel. Még a megalakulás évében ásatásokat kezdtek a tufnai barlangban.²⁹ Hazslinszky Rezső korát meghaladó gondolkodású ember volt, aki nemcsak történeti tárgyú cikkeket írt, hanem pártfogolta a szociológiát is: szerette volna elérni városában, Rozsnyón, hogy kötelező iskolai tananyaggá tegyék. A kilenc nyelvet beszélő tanárnak már Besztercebányán fenntartásai voltak a kisvárosias élettel szemben, mint ahogy azt Szilágyi Sándorhoz, a *Századok* szerkesztőjéhez írt levelének ironikus hangvétele is tanúsítja. Arra kéri Szilágyit, hogy emlékezzen meg a társaságról a folyóiratban, mivel az jó hatással lenne a város társadalmára, a tömegekre, és egyben serkentőleg hatna a tagokra, ha egy ilyen tekintélyes szaklap írna róluk. Mikor Rozsnyóra került, az Evangélikus Főgimnáziumba, elviselhetetlennek tartotta annak elmaradottságát. Így írt Apáthy Istvánnak, a kolozsvári egyetem tanárának 1912-ben: „Mi, akiket a sors kisdéd városokba vetett, ahol saját érdekeik szerint legázolnak, elmellőznek majd minden valamirevaló önálló agyat és értékes elemet, nagyon is jól tudjuk ezt a munkásságát nagyságodnak értékelni.”³⁰ (Ti., hogy a függetlenségi párti gyűlésen fellépett a képviselőházban folyó „brutalitások” ellen.) Éppen a szociológia iskolai taníttatását kezdeményező felolvasásainak és cikkeinek köszönhetette, hogy az iskolai igazgatóválasztáson megbukott. Elkeseredésében elhatározta ugyan, hogy Kolozsvárra megy magántanárnak, s ebben Apáthy a segítségére lett volna, később mégis elállt ettől az elhatározásától. Mindezek ellenére mindent megtett, hogy Rozsnyó művelődését fejlessze, így a Rozsnyói Művelődési Egyletben, amelyet igazgatott, igen aktív szerepet játszott: két ciklusban négy–hat előadást szerveztek, és 1898-ban ő alapította meg a Rozsnyói Tanárok Egyletét is. Tagja volt mindemellett a Magyar Kárpáti Egyesület Gömöri Osztályának.³¹ 1901-től a *Sajó-Vidék* című újság szerkesztője, majd első igazgatója lett a helybéli múzeumnak. 1906-tól szerkesztette a *Rozsnyói Híradó* című hetilapot, közreműködött a *Magyarország vármegyéi és városai* sorozat *Gömör-Kishont vármegye* kötetének az összeállításában, a Magyar Védőegyesület ügyvezető titkára, az Országos Középiszkolai Tanáregyesület, a Történelmi Társulat és számos más tudományos és kultúregyesület tagja volt.³²

²⁹ *Századok*, 1897. szept. 15., XXXI. évf., 660.; Hazslinszky Rezső levele Szilágyi Sándorhoz, OSZK Kézirattár, Fond IX/246.

³⁰ Hazslinszky Rezső levele Apáthy Istvánnak, OSZK Kézirattár, 2452 Quart. Hung. 2.

³¹ *Turistaság és Alpinizmus*, 1910–11. I. évf., 218.

³² Tökölly Gábor (1999): *Ki kicsoda Rozsnyón*. Méry Ratio, Somorja. 136–138.

Rezső első feleségétől, nagyváradai Baranyai Ilonától, akivel 1901-ben házasodott össze, elvált, s 1906-ban feleségül vette saját unokatestvérét, Jermy Valériát. Ő ugyanis Hazslinszky Tamás felesége, Frederike Amalie Jermy testvéreinek, Carl Heinrichnek volt a lánya. Barátai között találjuk Markó Károly festőművészt, az MTA tagját, Pósch Józsefet, akivel 1903. január 29-ig együtt szerkesztették a *Sajó-Vidéket*, aki a Zólyom megyei nemes Pósch családból származott, és 1908-tól Rozsnyó polgármestereként, a Gömör-Kishonti Evangélikus Egyházmegye főfelügyelőjeként dolgozott.³³

Hazslinszky Jolán (született: 1866) balogi Baloghy Farkas lelkész felesége, míg Ilona (született: 1862) Matherny Lajos neje lett. Kálmán (született: 1868.) 1896-tól Pozsonyban dolgozott tanárként az evangélikus líceumban. Budapesten tanult festészetet a Mintarajziskolában, és első sorban naturalista arcképeket festett, amelyek közül egy ma is látható a Kelet-szlovákiai Galériában, Kassán.³⁴ Nem nősült meg, és 1907-ben fiatalon hunyt el.³⁵

Mindkét ágon túlnyomó többségben voltak a rokonságban a nemesi származásúak. Ennek a jelentősége kiemelkedően fontos, hiszen a házas-társi kapcsolat a legszorosabb kötődés egy ember kapcsolathálójában, az egyetlen rokoni kapcsolat, amelyet mindenki maga választ. Saját génjeit, értékeit, világnézetét, sikerességét vagy sikertelenségét adja át gyermekeinek, s egyben a rokoni kapcsolatok azok, amelyek a legjobban használhatók a személyes szívességek rendszerében. Ez utóbbinak a jelentősége nemcsak ebben a történelmi korszakban kiemelkedő, hanem tértől és időtől függetlenül mindig. Nem becsüljük túl a szerepét tehát, bármekkora jelentőséget is tulajdonítunk a házastársválasztásnak, hiszen éppen ezek azok a kapcsolatrendszerek, amelyek igazán életszerűen jelölik ki egy-egy társadalmi csoport határvonalait, még akkor is, ha a társadalom mérhető, kemény mutatói nem éppen ilyen formákat mutatnának. Ebben a rokoni hálóban ugyanakkor jól látjuk, hogy két tanár fiú mellett élt egy járásbíró, egy tanácsjegyző és egy honvédszázados férj, sőt valójában az orvosi pályát választó utód sem tekinthető piacból élő értelmiséginek, hiszen a rendőrségen dolgozott mint hivatalnok, és a tanácsosi rangig vitte.

A 20. században a hivatali pályát választók közt tovább csökkent a nemesi származásúak aránya, így 1927-ben legfeljebb hetedük tartozott ide.³⁶ Az életpálya, amely a hivatali állást választó dzsentrit jellemez-

³³ *Rozsnyói Híradó*, 1914. szeptember 20. 37. évf. 38. sz. 2.

³⁴ *Správa o činnosti a hospodárení za rok 2014*. Východoslovenská galéria, Košice.11 <https://vsg.sk/wp-content/uploads/2019/05/sprava-za-rok-2014.pdf> (letöltés dátuma: 2023. 07. 26.).

³⁵ Poszvék Sándor (szerk.): (1903): *A Magyarországi Ág. Hitv. Evang. Keresztyén Egyház Névtára az 1903. évben*. Romwalter, Sopron. 280.

³⁶ Janos, Andrew C. (1982): *The Politics of Backwardness in Hungary 1825–1945*. Princeton,

te a 19. század második és a 20. század első felében, semmiképpen sem nevezhető homogénnek vagy egységesnek, mint ahogy maga a nemesi származásúak csoportja sem. Könnyen belátható, hogy egy hagyományosan domináns német származású városi polgársággal rendelkező felvidéki város társadalmának asszimiláló ereje elég nagy lehetett ahhoz, hogy az oda beáramló kis- és középnemeseket saját képére formálja. Elképzelhető tehát az is, hogy a nemesi származású középosztálynak egészen különböző csoportjai jöttek létre a századfordulón élő második és a 20. század elején élő harmadik generációban is, akik egyben eltérő értékrenddel, világnézettel rendelkeztek. Ugyanakkor még a polgári értékrendet átvevő dzsentri is megőrizhetett valamit múltjából, ami leginkább talán a házastársválasztásban megnyilvánuló integrációban vagy reintegrációban jutott kifejezésre.

Vissza a család első ágához: a harmadik generáció

Hazslinszky Géza másik fia, Hazslinszky Bertalan,³⁷ a már említett katonatiszt, Hazslinszky Zoltán testvére 1902. november 19-én született Budapesten, s bár az apja ügyvédként és törvényszéki bíróként dolgozott, a családban egészen másféle hagyományok uralkodtak nemcsak a nagyapja, hanem a nagybátyja, a már említett Mágócsy-Dietz Sándor révén is. Ez utóbbi ekkor, amikor az unokaöccse született, az MTA rendes tagja volt, egyben nyilvános rendes egyetemi tanár Budapesten, és számtalan társaság, így a Horthy kollégium, a gyógyszerészeti társaság tagja. Személye is jól példázza azt a kettősséget, amit a családon keresztül próbálunk bemutatni, vagyis hogy az úri középosztálynak még a nemesi származású magyar része sem tekinthető feltétlenül egységesnek és egyívásúnak. Jelentős hányadának eltért ugyanis az életszemlélete a középnemesség bibói kritika által sújtott úri részétől vagy éppen a szakértelmiségétől. Erre a rétegre jellemző volt ugyanis, hogy nyitottabb, így a kapcsolatait nem kizárólag a saját csoportjából válogatta, hanem éppen abból a többnyire német kereskedő vagy iparos származású polgári rétegből is, mint ahogy Dietz Gusztáv, Mágócsy-Dietz Sándor édesapja, ám az ő értékrendjük közelebb áll egymáshoz, mint a retrográdnak tekinthető dzsentriéhez. Így amikor Mágócsy-Dietz Sándor nagyapja, a már említett Putz Sámuel 1834-ben fiatalon meghalt, felesége, a már szintén említett Susanna Jermy hozzáment Mágócsy Sándorhoz (1838), s egy szintén Sándor névre hallgató fiuk született Debrecenben. Mágócsy

N.Y. 251.

³⁷ Kárpáti Zoltán (1968): Hazslinszky Bertalan emlékezete. *Botanikai Közlemények*, 55. évf. 3. sz. 149–152.

Sándor igen régi nemesi családból származott, s amikor meghalt Dietz Gusztáv, örökbe fogadta felesége unokáját, aki ekkor a nevét is felvette.

Ennek a jelentőségét persze könnyen félreérthetjük, ha a polgári rétegek idomulásával, a nemesség követésével magyarázzuk. Valóban közkeletű az a kép, amely a magyarországi polgárosodásnak ezt az útját ábrázolja, éppen a magyar polgárság hiányával indokolva a jelenséget. Itt azonban egészen másról van szó. Az ekkoriban már javában publikáló botanikus igazi indoka az volt, hogy a neve alapján, amelyet a német lapok Alexander Dietznek tüntettek fel, ne lehessen német nemzetiségűnek nézni.³⁸ Ennek hátterében a hazafiúi elkötelezettség rejlett, amely 1848 óta a magyarországi németiséget egyre inkább jellemezte, és ami arra készítette őket, hogy nagy számban magyarosítsák a nevüket, valamint hogy már a szabadságharc alatt a magyar ügy mellé álljanak testben és lélekben egyaránt. A természetes módon meglévő bensőséges kapcsolaton túl tehát ez motiválta e lépése során, s nem a „magas presztízzsel” rendelkező dzsentrí pusztá majmolása. Magyarsága nem a rendies alkalmazkodás feltétele, nem az úri társaságba való belépés kulcsa volt, sokkal inkább a 19. század német romantikájára jellemző kissé patetikus nemzeti érzés hatóereje. Egyébként sem teljesen hihető az az állítás, hogy a német eredetű városi polgárság feladta a 19. században évszázadok során kialakult és őrzött értékeit, viselkedéskultúráját, hiszen ez a réteg nagyon is öntudatos volt; a saját szerepét és kultúráját többre értékelte a dzsentriénél, és mélyen elítélte a léha, kicsapongó életet. Számukra nyitva álltak a felemelkedés lehetőségei, és kapcsolatrendszerük anélkül is megtalálta volna az utat akár nemesi származású, akár az „úri” foglalkozású magyarság jobbik feléhez, hogy a mikszáthi típussal érintkezniük kellett volna. Hogy a német eredetű polgárság magyar identitásának a kialakulása mennyire fontos nemcsak saját maguk, hanem a haladó gondolkodású magyar középnemesség számára is, azt jól bizonyítja éppen a Hazslinszky család egyik tanár tagjának, Rezsőnek a tollából megjelent közlemény. *„Kedves szerkesztő úr! A véletlen Ondera Ferenc rozsnyói polgár házába vezetett, a hol egy belső szoba gerendáján a következő felírást leltem: EZT A HÁZAT MEGÚJJÍJTATTA [sic!] KRÚS PÉTER, ALIAS: SÜVEGES ANNO 1703. Ad futuram memoriam céljából érdekesnek találtam feljegyezni azt, hogy ebben a házban kötötte meg a magyar és német nemzet a békeegyezséget, amely már akkor a magyarosított nevű Süveges Péter (alias: Krús Péter) tulajdonában volt.”*³⁹

³⁸ Mágócsy Dietz Sándor naplója, 1870–1890.

³⁹ *Sajó-Vidék*, 1906. december 6. 1707. szeptember 18-án ebben a házban zajlott le az a fontos tanácskozás, amelynek célja a rozsnyói magyar és német protestáns hívek összebékítése volt; a tanácskozáson részt vett a város akkori főbírája, Ábrahám Gáspár is.

Összességében elmondhatjuk róluk, hogy a német városi polgárság a Felvidéken éppolyan exkluzív volt, mint a dzsentrí, és amikor a 19. század, majd a 20. század folyamán átalakult a társadalom szerkezete, kialakult a középosztálynak az a csoportja, amely nem foglalkozási és származási csoportokhoz volt köthető, hanem az értékrendszerek eltérő mivoltához. Így léteztek tehát olyan kapcsolatrendszerek, amelyekben a középrétegek minden képviselője előfordult: állami hivatalnokok, tanárok, magántisztviselők és kereskedők éppúgy, mint nemesi és polgári származásúak. Ezt láthatjuk Hazslinszky Frigyes gyermekeinek a foglalkozásválasztásában és a család kapcsolataiban is. Egyébként nehéz feladat a foglalkozás és a jövedelem szerinti csoportosítás éppen azon szakmák besorolása miatt, amelyek, mint például az egyetemi tanárság, egyszerre jelentettek állami alkalmazást, így úri státust és kiemelkedő szellemi tevékenységet, vagyis értelmiségi státust. Hasonló nehézséget jelent az ügyvédi magánpraxist folytató vármegyei ügyész, egyetemi tanár, országgyűlési képviselő, vagy annak a bankárnak a besorolása, aki főrendi tag is egyben. Éppen ezért a Hazslinszky család tanár tagjai abba a szűk értelmiségi rétegbe is tartoztak, amely bizonyos értelemben mindig kívülálló maradt. Vítathatatlan azonban, hogy egyben az úri rend részei is voltak, különösen, mert akadtak a családnak hivatali pályát választó, nem tanár vagy másféle értelmiségi foglalkozást gyakorló tagjai is. Míg az első áttekintett generációban a két ős, Frigyes és Tamás tanárok, addig a következő, a 19. század közepén született nemzedék tíz gyermeke közül már csak négy dolgozott tanárként, egy lelkészként, és öten valamilyen „úri” hivatást választottak a törvényszéken, katonatisztként vagy valamilyen hivatalban, vagy ezen a pályán dolgozó férjhez mentek feleségül. Az ő gyermekeik közül tizenegy választotta a hivatali vagy a katonai pályát (illetve férjet), és mindössze ketten tartottak ki a tanári hivatás mellett.

A Hazslinszky család első generációja tehát a városba költözött kisenemesi réteg oktatáson keresztüli mobilitási pályájának típusát testesíti meg. Iparos szülők taníttatták gyermekeiket, akik ennek köszönhetően feljebb emelkedtek a ranglétrán, és tanárok lettek, valamint életszemléletüket teljesen áthatotta a polgári mentalitás; feleséget is a szepesi német családok lányai közül választottak. Ugyanakkor a család tipikus stratégiáját a következő nemzedékekben felváltotta valami más. Az első nemzedék tagjai nemesi feleséget vagy férjet választottak, a másodikban fele részben úri állást kerestek maguknak, a harmadik tagjainak a többsége pedig már úrinak számító hivatali állást töltött be, vagy katonatiszt volt. Ugyanakkor mentalitásukban, értékrendjükben kitörőhatetlenül nyomot hagyott a szüleik (nagyszüleik) polgári világa. Nem elég tehát a fluktuációt észrevenni, hanem az egyes foglalkozási csoportok megítélését is komplex módon kell látni.

A különböző társadalmi formációk vertikális alakulásában egyébként

is nagy a lokalitás szerepe; nem állíthatjuk tehát, hogy mindezen folyamatok egyformán zajlottak le minden egyes városban. Budapest lakossága elég nagyszámú volt ahhoz, hogy a társadalmi folyamatok itt egyazon helyen, de egymástól mégis elszigetelten kerüljenek sorra, az összes többi város pedig túl kicsi (a századfordulón a legnagyobbakban is csak ötven- és százezres nagyságrend között mozgott a népesség száma, a két világháború között alig haladták meg a százezret az ekkor egyébként is lelassult fejlődésű vidéki városok). Az utóbbiak középosztálya arányosan éppen elég körülhatároltnak számított ahhoz, hogy az informális hálók teljesen átfonják, behálózzák az egészet. Ilyen körülmények között nehezen képzelhető el, hogy kereteiken belül, mintegy elszigetelve önálló fejlődési pályák jöhessenek létre. Más esetben viszont a befogadó népesség kultúrája a mintaadó a kisebbségben lévő bevándorlókkal szemben, és azokat a maga képére formálja. Ez történt Eperjesen is: bár a régi német polgárság számarányát tekintve háttérbe szorult a dualizmus korában, ennek ellenére mintaadó maradt az újonnan beköltözők számára. Ugyanezt mondhatjuk el Késmárkról vagy Kassáról is. A 20. században azután a németység gyors asszimilációja következtében szinte teljesen eltűnt, megmaradtak viszont azok a jellegzetes polgári vonások, amelyeknek eredetét nekik tulajdoníthatjuk. Az a redukált, kétpólusú kép, amelyet a két háború között festettek a magyarországi középosztályosodásról, amelyben legfeljebb csak két „rossz” alternatíva létezett, s középosztályról így tulajdonképpen nem is lehetett szó, mindenképpen torzító és leegyszerűsítő ábrázolás. Egészében nézve valóban nem létezett belsőleg kellően integrált társadalmi csoport, amelyet középosztálynak nevezhetnénk, de több volt az, mint valamiféle „szerveetlen konglomerátum”.⁴⁰ Nehéz megmondani, hogy mikor alakította a Hazslinszky család az értékrendjét olyanná, mint amilyenek bemutattuk, s hogy milyen okokra vezethető mindez vissza: vajon a külföldi tartózkodás alatt jött létre a 18. században, vagy már előtte kialakult, esetleg Késmárk vagy Eperjes társadalmá jelentett megfelelő közeget a megszületéséhez? A tanulás ugyanakkor a kismanesség számára a felemelkedés tipikus útja volt a 19. század első felében – részben az értelmiségi pályák tömegessé válásának keresleti hatására.⁴¹ Az azonban biztos, hogy a 19. század első felében már egy polgárosult nemesi családot látunk magunk előtt, amelynek fiái és unokái nem mondtak le ugyanakkor arról, hogy mind a társadalmi életben, mind a hivatali állásokban, mind a kapcsolataikban fenntartsák az igényüket az úri középosztályhoz tartozásra.

⁴⁰ Gyáni Gábor (1997): A középosztály társadalomtörténete a Horthy-korban. *Századok*, 131. évf. 6. sz. 1265–1304., 1297.

⁴¹ Kósa László (2001): „Hét szilvafa árnyékában”. *A nemesség alsó rétegének élete és mentalitása a rendi társadalom utolsó évtizedeiben Magyarországon*. Osiris, Budapest. 258.

Hasonló eredményekre jutott Kövér György is, aki egy biedermeier cipszer család életstratégiáit követte nyomon. A makroszintű megközelítésekkel szemben mikroszinten vizsgálta a korabeli foglalkozási rétegződésképzést; a foglalkozásváltás, házasodás, gyerekszám összefüggései alapján rajzolódott ki a társadalomszerkezet és a családi stratégiák illeszkedése. A mikroszintű elemzés azt mutatta: nem húzódott olyan éles határvonal a kereskedelmi, hivatalnoki és lateiner pályák között, mint a szokásos, a korszakra vonatkozó sztereotípiák alapján ezt korábban feltételeztük.⁴²

Egy értelmiségi élete a harmadik generációban: Bertalan

Nemcsak a természet és a botanika iránti elkötelezettség világába született bele tehát a harmadik nemzedék képviselője, Hazslinszky Bertalan, hanem egy olyan családba, ahol a hagyományok a szorgos munkára és a társadalom jobbítására való törekvést diktálták számára.⁴³ Elemi és középiskoláit Szekszárdon, Nyitrán, majd Budapesten végezte, és a fővárosban érettségizett a fasori evangélikus gimnáziumban, egy évben Wigner Jenővel. Szülei kívánságára az Orvostudományi Karra iratkozott be, hat félév után azonban a saját érdeklődését követve átiratkozott a Bölcsészettudományi Karra, ahol természetrajzi és kémiai tanulmányokat folytatott. 1927-ben szerezte meg a bölcsészettudományi doktori oklevelet általános növénytanból mint főtárgyból és geológiából és kémiából mint melléktárgyakból. 1926-tól már gyakornokként, később pedig tanársegédként dolgozott az Egyetemi Általános Növénytani Intézetben, ahol további életét és kutatásait meghatározó tapasztalatokat szerzett, és kutatásokat végzett. 1928 végén került a budapesti Országos Kémiai Intézetbe, ahol az élelmiszerek mikroszkópos vizsgálatát végezte egészen 1940 végéig, amikor a szegedi Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola, a későbbi Pedagógiai Főiskola Növénytani Tanszékére került, főiskolai rendes tanári minőségben.

Nem akárhova és nem akármilyen körülmények közé jutott. Az 1928-ban Szegedre telepített főiskola az első polgári iskolai tanárképző és a szintén első, Eötvös József által alapított és Zirzen Janka által igazgatott polgári iskolai tanárnőképző egyesítéséből alakult. Már maga a Szegedre telepítés is meglepő fordulat, s bár Klebelsbergnek megvoltak rá a maga okai (mint a decentralizáció segítése a tudományban és egyben a taná-

⁴² Kövér György (1997): Egy biedermeier cipszer polgárcsalád életstratégiája. In: Németh Zsófia – Sasfi Csaba (szerk.): „Kőfallal, sárpalánkkal...” (Rendi társadalom – Polgári társadalom, 7.) Csokonai Kiadó, Budapest. 175–179.

⁴³ Kovács József (1966): Hazslinszky Bertalan emlékezete. *Élelmiszervizsgálati Közlemények*, 12. 49–51.

rok munkavállalási kedvében, vagy az egyetemmel való összekapcsolással a képzés színvonalának az emelése, vagy még inkább a takarékoság, és persze az, hogy Klebelsberg 1927 óta Szeged országgyűlési képviselője volt), az a rendelet, amely ezt a döntést kimondta volna, sosem született meg. Ráadásul az iskolák ezzel igen sokat veszítettek; egyrészt azért, mert mindkettő kitűnő körülmények közül, tágas és jó állapotú épületből költözött egy korábbi polgári iskola szűk épületébe, amelyből évtizedekig nem is szabadultak; másrészt azért, mert az egyetemmel való kooperáció inkább hátrányokkal, mintsem előnyökkel járt.⁴⁴

1940 szintén nagy fordulat az iskola életében már azért is, mert május hetedikén terjesztette az országgyűlés elé Hóman Bálint „Az iskoláztatási kötelezettségről és a 8 osztályos népiskoláról” szóló törvényjavaslatot, ezt az 1940. XX. számú törvény követte, amely a korábbi hatosztályos népiskolát nyolcosztályossá kívánta átalakítani. Ez a polgári iskolák jövőjét is befolyásolta, az ott tanító tanárok képzésére is közvetlenül kihatott. A Tanácsköztársaság óta napirenden lévő kérdés a tanárképzés reformjának az ügyét állította középpontba, amelynek vitáját és teljes megvalósulását azután a háborús események lehetetlenné tették. Ráadásul ugyanebben az évben a területrendezésnek köszönhetően a Ferenc József Tudományegyetem is visszatért Kolozsvárra, s helyette Szegeden megszervezték a Horthy Miklós Tudományegyetemet. Ilyen körülmények között került tehát Hazslinszky Bertalan Szegedre. Az ország tanárképzését egyedül ellátó intézmény tanárai, így Hazslinszky is, az 1920 óta hivatalosnak számító keresztény-nemzeti ideológiai légkörben és a növekvő militarizálódás ellenére továbbra is humánus értékrendet képviseltek. 1944-ben azonban az iskola épületét katonai célokra lefoglalták, a felszerelését pedig Sopronba vitték. A Növénytan Tanszék tanárai Hazslinszky vezetésével egészen Salzburgig kényszerültek elmenni, hogy 1947-ben végül visszaszállítsák az oktatáshoz nélkülözhetetlen tárgyakat. Október 11-én bevonultak a szovjet csapatok, így végül 31-én megindult a tanév a parancsnokság irányításával.

A háború után, 1945. augusztus 18-án a 6650/1945. M. E. sz. rendelet létrehozta a nyolcosztályos általános iskolákat, s ezzel végérvényesen megszüntette a polgári iskolát. Mindezek után 1947-ben alakult meg a két első pedagógiai, majd később tanárképző főiskola Budapesten és Szegeden, az utóbbi az Állami Polgári Iskolai Tanárképző jogutódaként.⁴⁵ Így alakult ki tehát az a képzési rendszer, amely különválasztotta a nyolcosztályos általános iskola tanítóit a felsőbb osztályok tanáraitól. Ennek

⁴⁴ Berezki Sándor (1998): A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola története. In: Apróné Laczó Katalin – Pitrik József (szerk.): *A Szegedi Főiskola Almanachja 1873–1998*. Juhász Gyula Felsőoktatási K., Szeged. 11–349.

⁴⁵ 137.485./1947. VI. sz. miniszteri rendelet.

hátterében nemcsak a korábbi oktatási szisztéma, hanem az az ekkor már explicit pszichológiai felismerés is állt, amely a gyermek lelki fejlődésében a 9–10 éves kort tekinti fordulópontnak. Azt, hogy a korábban létezett iskolatípusok kialakítását, ha nem is a tudományos megfigyelés, hanem inkább a mindennapi élettől ellesett ismeretek mennyire befolyásolták, nem lehet tudni. Az oktatásügy, így a szegedi főiskola bekövetkezett átalakulása elképzelhetetlen lett volna a tanárok részvétele és természetesen a mögöttük meghúzódó társadalmi, politikai változások nélkül. Mindezen folyamatoknak részese volt Hazslinszky Bertalan is.

Még 1931-ben megbízták a budapesti Állatorvosi Főiskolán, majd a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Állatorvostudományi Karán a növénytan előadásával, ahol később, 1939-ben egyetemi magántanárrá habilitálták, s ahol 1944-ig tanított. 1948-tól az agrártudományi Egyetem Mezőgazdaságtudományi Karán és a Szegedi Tudományegyetemen is oktatott 1950-ben történő nyugdíjaztatásáig. Az ekkor még csak negyvennyolc éves tudós ereje teljében dolgozott, amikor megfosztották katedrájától, s bár nagyon megviselték az események, sikerült továbblépnie: megbízták a Természettudományi Társulat Múzeumának vezetésével, emellett a Magyar Természettudományi Társulat Szegedi Csoportja Biológiai Osztályának a vezetését is ellátta. Tagja volt a Magyar Országos Állatorvosi Egyesületnek, a Szegedi Tudományegyetem Barátainak Egyesületének és az Országos Polgári Iskolai Tanárvizsgáló Bizottságnak is. 1951-től az egyetem Növényteni Intézetéhez került mint az MTA ösztöndíjas kutatója. 1953-ban reaktiválták, és Budapest Főváros Vegyészeti és Élelmiszervizsgáló Intézetéhez helyezték főmérnöki minőségben, itt 1963-ig dolgozott mint a biológiai laboratórium vezetője, amikor végül nyugdíjba vonult. Első feleségét, Meznerics Márta tanárnőt, akitől a fia is született, tragikusan fiatalon veszítette el, 1948-ban. Második felesége is tanárnő volt: Visontay Ilona. Tamás fia is követte a családi hagyományt: kertészmérnök lett.⁴⁶

Hazslinszky Bertalan széles körű tudományos tevékenységet folytatott: a növények hamisításának vizsgálatától az állatorvosi növénytanon keresztül sokféle területtel foglalkozott, és számtalan maradandó alkotást hagyott maga után, nemcsak vaskos köteteket, hanem gyűjteményeket is. Rendkívül szerény, csendes ember volt, aki mindenkinek igyekezett segíteni. Nagy tudását és hatalmas tapasztalatát folyamatosan és fáradhatatlanul adta át a tanítványoknak. Mindig készen állt az együttműködésre, még betegen, ágyhoz kötve is tanácsokat, útbaigazításokat, megoldási lehetőségeket adott, és kényes, nehezen megoldható feladatokkal még a lakásán is fel lehetett keresni: nem csoda tehát, ha minden-

⁴⁶ Neidenbach Ákos – Pusztay Sándor (2005): *Magyar hegyisport és turista enciklopédia*. Kornétás Kiadó, Budapest.

ki szerette, és kitűnő munkatársnak tartotta. Súlyos betegségének jelei 1954-től kezdtek mutatkozni, s bár ez fájdalommal nem járt, a járása bizonytalanná vált, majd először az íróasztalhoz, utóbb az ágyhoz kötötte őt. Lelkiismeretes, alapos munkát végzett mindig, sosem elégedett meg az egyszerű megoldásokkal, állandóan az összefüggéseket kereste a legapróbb részletekig hatolóan. Nemcsak tudományos eredményeit tekintve volt méltó utódja nagyapjának, hanem azoknak az értékeknek a képviselőjében is folytatta a családi hagyományt, amelyek évszázadok óta jellemezték a családot. Ugyanakkor annak a rétegnek a fő jellemzői is tovább éltek vele, amelybe tartozott. Habár a tudósi hivatás, a honorációri pálya nem nemesi kiváltság volt a 19. század első felében, az egyetemi tanári státus vitathatatlanul úrinak számított a dualizmus korában és a két háború között egyaránt mind jövedelmét, mind presztízsét tekintve. (Jellemző erre, hogy még az első világháború nehézségei között sem okozott anyagi nehézséget, hogy Hazslinszky-Krull Emil Bécsben operáltassa meg a bélbaját.⁴⁷) Nem vitatható tehát, hogy a Hazslinszky család tagjai nemcsak a származásuk, hanem foglalkozásuk folytán is az úri középosztályhoz tartoztak, legalábbis nem követtek el olyan „vétséget”, amely kizárta volna őket e rendies társadalmi képződmény soraiból. Ha valami mégis ezzel a következménnyel járt volna, akkor az csupán a neki ellentmondó értékrend, kultúra és az a nyitottság, amely a „máshova tartozókkal” fenntartott kapcsolataiknak sohasem szabott gátat. Ez a nyitottság egy igen kiterjedt rokon kapcsolathálóhoz is hozzájárult, amelyben a családtagok még a harmadfokú unokatestvérekkel is szoros kapcsolatot tartottak fenn. Így Hazslinszky Rezső és családja Kassán rendszeres vendége lett az utolsó fejezet főszereplőjének, Sziklay Ferencnek, pedig Éva lányuk a házigazda feleségének harmadfokú unokatestvére volt csupán. Ennek a fokozott jelentőségét mutatja, ahogy mikor Sziklay Ferenc kisebbik fia Budapesten járt Mágócsy-Dietz Sándornál, a jóságos öregúr számára kiderült, hogy a fiatalember nem tudja, kik is voltaképpen a Hazslinszkyak. Olyat tett, amit életében nagyon ritkán: komolyan megfedtte.⁴⁸

Zárszó

A magyar polgárosodás olyan útját igyekeztünk itt bemutatni, amely eltért a nem magyar etnikumú, a történetírásban markánsan ábrázolni szokott esetektől. Azt is szeretnénk volna egyúttal bizonyítani, hogy a 19. századi magyar dzsentriről és 20. századi örököséről, az úri középosz-

⁴⁷ Hazslinszky Gusztáv levele Mágócsy-Dietz Sándornak, 1914. október 2.

⁴⁸ Sziklay László (2002): *Egy kassai polgár emlékei*. Kalligram, Budapest.

tályról alkotott sommás kép némileg egyoldalú. Nem volt egységes ez a réteg sem, hiszen akadt olyan része, amelyre nem jellemző az a zsákutcát képező magatartás és értékrend, melyet nekik szoktak tulajdonítani. A 19. század elején a Felvidék városaiban született generációban még a korábbi nemzedékek polgárosult gazdálkodóival, iparúzóival találkozhatunk. A század második felére létrejövő dzsentrinek ők is részét képezték, de valami mást is megőriztek múltjukból, szüleiktől, nem csak a nemesi okmányokat. Voltak köztük olyanok is, akik pozitív értékeket képviseltek, s akik élete nem adott semmilyen alapot arra az elbeszélésre, melynek a *Gavallérok* igencsak kitűnő példája.

Ez a réteg korántsem volt egységes, láttunk olyan tagokat, akik azon részét képviselték, amely korántsem jellemezhető „zsákutcás” magatartással és értékrenddel. Az életúton, a karrieren és a hétköznapi emberek mindennapjainak alapos megismerésén keresztül vezető elemzést a társadalmi kontextusnak az egyes sorsokra gyakorolt hasonló hatása indokolja. Így a történelmi narratívákat a kortárs szemlélők, intézmények és a saját maguk által konstruált valóság mint kontextus segítségével rekonstruálhatjuk.⁴⁹ A kérdés, hogy a történelmi források saját univerzumot hoznak létre maguknak, helytálló, de Peter Burke szerint a struktúrák a narratívákon keresztül is megérthetők, és ezek a struktúrák lassító vagy gyorsító erőként hatnak az eseményekre.⁵⁰ Az a mód, ahogyan forrásokat formálunk, olyan jelentéseket hordoz, amelyeken keresztül nemcsak az adott kultúra jelenik meg, hanem az alkotója is megnyilvánul. Ez az értelmezés olyan szemantikai tartalom kibontakozását teszi lehetővé, amely a szöveg lineáris dimenzióján keresztül nem érhető el.⁵¹ Esetünkben a többszörös karrierút-elemzés⁵² az egymást nagyrészt átfedő társadalmi csoportok közös háttérjellemzőit vizsgálta. A házasságokra, születésekre, családi és társadalmi eredetre vagy akár öröklött gazdasági pozíciókra, iskolázottságra, vagyonra, vallásra és hivatali tapasztalatokra vonatkozó kérdések a társadalomban betöltött szerepükre és különösen ennek a szerepnek egy korábban teremtett univerzummá való átalakulására vonatkoztak. E két megközelítés ötvöztetésével törésvonalakat vázolhatunk fel a különböző középosztályok egységesnek tűnő történeti szemléletében.

⁴⁹ Levi, Giovanni (1989): Les usage de la biographie. *Annales*, 44. évf. 6. sz. 1325–1336.

⁵⁰ Burke, Peter (1991): History of Events and the Revival of Narrative. In: uő (ed.): *New Perspectives on Historical Writing*. Polity Press, Cambridge. 234–237.

⁵¹ Biernacki, Richard (1999): Method and Metaphor after the New Cultural History. In: Victoria O. Bonnel – Lynn Hunt (eds.): *Beyond the Cultural Turn. New Directions in the Study of Society and Culture*. Berkely – Los Angeles – London. 62–95., 73., 83.; Halttunen, Karen (1999): Cultural History and the Challenge of Narrativity. In: Bonnel– Hunt (eds.): i. m. 165–182., 166–167.

⁵² Stone, Lawrence (1971): Prosopography. *Daedalus*, 100. évf. 1. sz. 46–71.